

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.46>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРОЗОРОСТІ У БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ

Гарбінська-Руденко А.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового та податкового права
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0002-0971-1234
e-mail: prokyror.irpin@i.ua*

Курдибан С.П.,
*здобувачка,
Державний податковий університет
ORCID: 0009-0004-0128-9878
e-mail: s.kurdyban2005@gmail.com*

Янкова М.В.,
*здобувачка,
Державний податковий університет
ORCID: 0009-0004-7574-3930
e-mail: marinkayankova598@gmail.com*

Гарбінська-Руденко А.В., Курдибан С.П., Янкова М.В. Актуальні питання реалізації принципу прозорості у бюджетному процесі.

У статті здійснено аналіз правових засад реалізації принципу прозорості у здійсненні бюджетних видатків в Україні. Авторами акцентовано увагу на значенні прозорості як важливої складової ефективного державного управління в системі бюджетних видатків, покращення рівня підзвітності органів державної влади суспільству та зниження ризиків корупційних проявів в бюджетному процесі. Визначено, що чинне національне законодавство, а саме Бюджетний кодекс України, Закон України «Про відкритість використання публічних коштів» та Закон «Про доступ до публічної інформації», регламентує базові положення щодо забезпечення відкритості та прозорості в бюджетному процесі. Проводиться оцінка значення та ролі окремих цифрових платформ (наприклад, E-data, OpenBudget, data.gov.ua), що забезпечують громадськості доступ до бюджетної інформації та слугують інструментом для реалізації принципу прозорості під час здійснення бюджетних видатків. Окремо розглянуто, що незважаючи на наявність закріплених законодавчих гарантій, на практиці в реалізації принципу в бюджетному процесі прозорості існують суттєві перепони, а саме: несвочасність публікацій інформації, що має значення для забезпечення прозорості; складність форматів документів, що містять бюджетну інформацію; недостатня деталізація звітів про виконання бюджетів. У статті підкреслено значення діяльності громадських організацій, журналістів та аналітичних центрів у забезпеченні відкритості та прозорості в бюджетному процесі. Запропоновано окремі напрями для покращення реалізації принципу прозорості в бюджетному процесі, такі як: внесення змін до нормативно-правових актів у цій сфері; впровадження єдиних форматів і стандартів подання даних, що містять бюджетну інформацію; застосування заходів відповідальності за порушення принципу прозорості бюджетного процесу; участь держави у розвитку громадського бюджетного контролю; реалізація просвітницьких ініціатив в системі фінансової грамотності. Як висновок авторами резюмується, що лише комплексний підхід в поєднанні правових, інституційних та технологічних рішень дозволить забезпечити реальну прозорість бюджетного процесу, зміцнити довіру громадян до влади та сприяти фінансовій стабільності держави.

Ключові слова: прозорий бюджет, бюджетний процес, бюджетні видатки, електронні платформи, правова відповідальність, відкритість, фінансовий контроль, громадський контроль за бюджетними коштами.

Harbinska-Rudenko A.V., Kurdyban S.P., Yankova M.V. Current issues of implementing the principle of transparency in the budget process.

The article analyzes the legal foundations of implementing the principle of transparency in budget expenditures in Ukraine. The authors focus on the importance of transparency as an important component of effective public administration in the budget expenditure system, improving the level of accountability of state authorities to society and reducing the risks of corruption in the budget process. It is determined that the current national legislation, namely the Budget Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On the Openness of the Use of Public Funds” and the Law “On Access to Public Information”, regulates the basic provisions on ensuring openness and transparency in the budget process. The significance and role of individual digital platforms (for example, E-data, OpenBudget, data.gov.ua) that provide the public with access to budget information and serve as a tool for implementing the principle of transparency in budget expenditures are assessed. Separately, it is considered that despite the presence of established legislative guarantees, in practice there are significant obstacles to the implementation of the principle of transparency in the budget process, namely: untimely publication of information that is important for ensuring transparency; complexity of document formats containing budget information; insufficient detail of reports on budget execution. Separate directions are proposed to improve the implementation of the principle of transparency in the budget process, such as: making changes to regulatory and legal acts in this area; introducing unified formats and standards for submitting data containing budget information; applying liability measures for violating the principle of transparency of the budget process; state participation in the development of public budget control; implementing educational initiatives in the financial literacy system. As a conclusion, the authors summarize that only a comprehensive approach combining legal, institutional and technological solutions will ensure real transparency of the budget process, strengthen citizens’ trust in the government, and contribute to the financial stability of the state.

Key words: transparent budget, budget process, budget expenditures, electronic platforms, legal responsibility, openness, financial control, public control over budget funds.

Постановка проблеми. У сучасних умовах прозорість бюджетних видатків є визначальним чинником ефективності державного управління бюджетним процесом та запорукою довіри громадян до владних інституцій. Попри наявність нормативно закріплених принципів бюджетної системи, в Україні все ще існують проблеми з практичною реалізацією принципів відкритості та прозорості у бюджетному процесі.

Бюджетний кодекс України [1] закладає основи правового регулювання для забезпечення відкритості та прозорості у сфері використання бюджетних коштів. Водночас аналіз практичних аспектів реалізації вказаного принципу засвідчує, що хоча він і задекларований, проте його реалізація часто залежить від окремих підзаконних нормативно-правових актів та практичних механізмів. Це зумовлює потребу у окремому дослідженні підходів до забезпечення прозорості бюджетних видатків в Україні.

Метою статті є аналіз правових засад реалізації принципу прозорості у здійсненні бюджетних видатків в Україні, визначення ефективних механізмів правового регулювання у цій сфері, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення бюджетного законодавства з питань забезпечення принципу прозорості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти забезпечення прозорості бюджетних видатків в Україні розглядаються у наукових працях та аналітичних звітах, що свідчить про актуальність проблеми та необхідність її всебічного дослідження. У науковій літературі актуальні аспекти прозорості бюджетного процесу розкриті, зокрема, в дослідженні О.В. Горбунова [2], який аналізує позицію України в міжнародному рейтингу відкритості бюджету Open Budget Index. Автор акцентує увагу на необхідності посилення інституційних гарантій прозорості та впровадження механізмів громадського контролю. Я.М. Казюк та Д.Ю. Морозов [3] розглядають вплив цифрових технологій на ефективність бюджетного процесу, наголошуючи на потенціалі електронних платформ та відкритих даних як інструментів прозорості. М.Д. Михайлов [4], до-

сліджує сучасний стан та перспективи відкритості бюджетного процесу в Україні, підкреслюючи важливість забезпечення не лише формальної, а й реальної доступності інформації для громадян.

На офіційному сайті Міністерства фінансів України регулярно публікуються звіти щодо стану виконання державного бюджету, у тому числі дані про витрати загального фонду [5], що є позитивною практикою з точки зору забезпечення доступу до інформації. Однак формат подання інформації не завжди зручний для широкої громадськості, а інтерфейс не у всіх випадках дозволяє здійснювати глибокий аналітичний пошук.

Важливу роль у забезпеченні прозорості відіграють антикорупційні ініціативи. Зокрема, Національне агентство з питань запобігання корупції через портал «Прозорий бюджет» [6] надає доступ до бюджетних даних, що є елементом цифрової трансформації державного управління та відповідає міжнародним стандартам відкритості.

Виклад основного матеріалу. Прозорість у бюджетному процесі трактується як відкритість, доступність і повнота бюджетної інформації, що дозволяє громадянам, журналістам, аналітикам і громадським організаціям здійснювати моніторинг формування та використання державних коштів. Це включає своєчасне оприлюднення даних про бюджетні надходження, видатки, боргові зобов'язання та фінансові показники. Прозорість виступає важливим чинником підзвітності державних органів, а також зменшує ризики корупції та нецільового використання бюджетних коштів.

У міжнародному контексті прозорість бюджету визначається такими стандартами, як Open Budget Index, OECD Best Practices for Budget Transparency та рекомендації Міжнародного валютного фонду. Згідно з рейтингом Open Budget Index за останні роки, Україна демонструє помірний прогрес у сфері відкритості бюджету, проте ще відстає від провідних країн [2, с. 13].

Основним документом, що регламентує прозорість у бюджетному процесі, є Бюджетний кодекс України [1]. Згідно зі статтею 7 якого, принципи публічності та прозорості є засадничими у функціонуванні бюджетної системи України. Бюджетний Кодекс України передбачає обов'язкове оприлюднення бюджетної документації на всіх етапах – від складання до звіту про виконання бюджету [1].

Додатково важливими є закони «Про доступ до публічної інформації» [7] та «Про відкритість використання публічних коштів» [8], останній з яких зобов'язує всіх розпорядників бюджетних коштів звітувати про свої витрати через електронну систему E-data. Ця система дозволяє в режимі реального часу відстежувати трансакції з державних рахунків [8].

Попри наявність розвиненої правової бази, в Україні досі існують проблеми з фактичним виконанням вимог щодо відкритості: дані часто подаються із запізненням, неструктуровано або в незручному для обробки форматі [4, с. 438].

Інституційну базу забезпечення прозорості бюджетних витрат в Україні формують державні органи, цифрові платформи та громадянське суспільство. Провідну роль відіграє Міністерство фінансів України, яке забезпечує публікацію звітів, інформаційних матеріалів і показників виконання бюджету на своєму офіційному вебсайті та через платформу E-data [2, с. 15].

Інструментом антикорупційної спрямованості є ініціатива «Прозорий бюджет», запущена Національним агентством з питань запобігання корупції. Вона дозволяє переглядати бюджетні програми, видатки за напрямками, очікувані й фактичні результати їх реалізації [6].

Державна казначейська служба України здійснює облік та контроль бюджетних операцій і забезпечує доступ до інформації про рух бюджетних коштів. Також важливими є електронні платформи: портал відкритих даних, E-data та OpenBudget, які забезпечують публічний доступ до фінансової інформації. E-data – це державний портал, який забезпечує прозорість використання публічних коштів в Україні. Тут публікуються звіти про витрати бюджетних установ, договори, акти виконаних робіт тощо, його мета – контроль громадськості за бюджетними витратами [9]. OpenBudget – це портал відкритих даних про бюджет України. Пор дозволяє аналізувати доходи та видатки державного та місцевих бюджетів у зручному візуальному форматі та призначений для підвищення прозорості бюджетного процесу. Портал data.gov.ua – це національний портал відкритих даних, який об'єднує відкриті набори даних з різних органів влади, установ та організацій. Вказані дані доступні для вільного використання в різних сферах, в тому числі і у сфері публічних фінансів [10].

Прозорість у бюджетному процесі має важливе значення для забезпечення належного управління державними фінансами, зміцнення довіри громадян до органів влади та зниження рівня

корупції. У цьому контексті важливо не тільки створити правову базу для оприлюднення інформації, але й забезпечити її своєчасне, зрозуміле та доступне надання для широкого кола зацікавлених осіб. Прозорість допомагає створити ефективний механізм моніторингу та оцінки використання державних коштів, що в свою чергу стимулює підвищення відповідальності органів влади перед суспільством.

Незважаючи на прогрес у сфері бюджетної відкритості, важливо звернути увагу на кілька ключових аспектів, що потребують покращення. По-перше, дані часто не публікуються вчасно або мають недосконалу структуру, що ускладнює їх аналіз. Наприклад, деякі звіти не містять необхідних пояснень або використовують технічні формати, які не є зручними для широкого використання. По-друге, бюджетна інформація інколи представлена в неповному вигляді або з недостатнім рівнем деталізації, що може призвести до труднощів у оцінці реального стану фінансових справ держави. І, по-третє, хоча в законодавстві існують норми прозорості, іноді не дотримуються встановлені вимоги, що знижує рівень довіри до урядових звітів.

Забезпечення прозорості в бюджетному процесі здійснюється через низку інституційних механізмів. Міністерство фінансів України, яке не лише складає бюджетні документи, але й відповідає за їх публікацію, є основним органом, що здійснює публічний доступ до фінансової інформації. Важливою є також роль електронних платформ, таких як E-data, OpenBudget та data.gov.ua, які надають можливість громадянам і аналітичним центрам здійснювати моніторинг та аналіз бюджетних операцій у реальному часі [2, с. 14].

Крім того, ініціативи, спрямовані на забезпечення антикорупційної прозорості, зокрема «Прозорий бюджет» [6], мають вагоме значення в контексті публічного доступу до бюджетної інформації, що дає змогу громадянам слідкувати за ефективністю державних програм і витрат. Інститути, такі як Державна казначейська служба, також займаються обліком та контролем бюджетних операцій, забезпечуючи доступ до інформації про рух коштів.

Громадські організації, журналісти та аналітичні центри відіграють важливу роль у забезпеченні прозорості бюджетного процесу. Вони не тільки здійснюють моніторинг використання державних коштів, але й активно взаємодіють із державними органами, публікують дослідження, які аналізують ефективність виконання бюджетів. Завдяки цьому створюється додатковий рівень контролю за бюджетними витратами, що сприяє покращенню управління фінансами в країні.

За допомогою цифрових технологій, таких як аналітичні платформи і бази даних, громадськість отримала можливість більш ефективно відслідковувати та оцінювати дії державних органів. Це значно підвищує можливості для запобігання нецільовому використанню бюджетних коштів. Однак попри значний розвиток інфраструктури прозорості, є ще багато викликів, зокрема щодо підвищення рівня доступу до даних та їхньої якісної подачі [2, с. 18].

Незважаючи на певні досягнення, в Україні залишаються проблеми, пов'язані з недостатньою прозорістю в бюджетному процесі, зокрема з відставанням у публікації даних, неповнотою або неструктурованістю інформації. Проте ці проблеми можна подолати через вдосконалення правової бази та розширення можливостей для громадськості активно брати участь у процесах моніторингу та контролю за використанням бюджетних коштів.

Удосконалення прозорості бюджетного процесу вимагає не лише покращення існуючих механізмів, а й створення нових інструментів, які забезпечуватимуть більш ефективне залучення громадськості та аналітиків до контролю за державними витратами. Оскільки роль цифрових платформ у наданні доступу до бюджетної інформації зростає, важливим аспектом є розвиток таких інструментів, які дозволяють користувачам не лише переглядати звіти, а й здійснювати аналітику, порівнювати дані, створювати звіти і візуалізації. Такі можливості можуть сприяти залученню більшої кількості громадян до активного моніторингу бюджету [4, с. 438].

Не менш важливим є вдосконалення публічних фінансових звітів. Їх має бути подано в такому вигляді, щоб забезпечити зручність для різних категорій користувачів, від простих громадян до професіоналів-аналітиків. Для цього необхідно розробити єдині стандарти і формати подання бюджетної інформації, які б забезпечували її структурованість, доступність і надійність. Зокрема, велика увага повинна бути приділена роз'яснювальним матеріалам, які допомагають громадянам розуміти бюджетні документи, показники та їх значення.

Водночас, варто акцентувати увагу на необхідності посилення відповідальності за не оприлюднення або неналежне подання бюджетної інформації. Законодавчі та інституційні ініціативи повинні сприяти створенню більш жорстких вимог і механізмів контролю за дотриманням стан-

дартів прозорості, а також забезпечити юридичну відповідальність за їх порушення. Цей крок може стати важливим для підвищення довіри громадян до державних органів і бюджету.

Також важливим є розвиток міжнародної співпраці у сфері бюджетної прозорості. Україна повинна активно використовувати міжнародні стандарти та рекомендації, щоб удосконалювати власні механізми відкритості та прозорості. Співпраця з міжнародними організаціями, що займаються дослідженням та моніторингом бюджетної політики, може сприяти залученню нових інструментів для більш ефективного управління фінансами [4, с. 438].

Важливо розвивати культуру прозорості у бюджетному процесі на всіх рівнях: від місцевих органів влади до центральних інституцій. Тільки тоді, коли всі учасники бюджетного процесу будуть співпрацювати в умовах відкритості та доступності інформації, можна буде говорити про реальну прозорість у бюджетному процесі.

Загалом, прозорість у бюджетному процесі має значний вплив і на демократичні процеси та соціально-економічний розвиток країни. Вона сприяє більшому залученню громадян до прийняття рішень, забезпечує підзвітність урядів, зменшує ризики корупції і стимулює ефективне використання державних коштів. Продовження розвитку вказаного напрямку, зокрема за допомогою цифрових платформ, вдосконалення правового регулювання та підвищення активності участі громадян, сприятиме зміцненню фінансової стабільності та розвитку України.

Забезпечення прозорості в бюджетному процесі є необхідною умовою для ефективного управління державними фінансами та підвищення довіри громадян до державних органів. Прозорість дозволяє громадянам, журналістам, аналітикам і громадським організаціям здійснювати моніторинг бюджету, що, у свою чергу, сприяє зменшенню ризиків корупції та нецільового використання коштів. Україна вже зробила певний прогрес у забезпеченні відкритості бюджету, однак ще існують проблеми з виконанням вимог щодо своєчасного та структурованого подання даних. Правова база та цифрові платформи, такі як E-data [9] та OpenBudget [10], створюють основи для забезпечення прозорості, але їх ефективність залежить від правильної реалізації та підтримки. Водночас громадські організації, аналітичні центри та журналісти відіграють важливу роль у здійсненні громадського контролю за бюджетними витратами.

Висновки. Вважаємо, що для подальшого розвитку забезпечення прозорості в бюджетному процесі необхідно удосконалювати не лише правові норми, але й створювати зручні для користувачів платформи для аналізу та публікації бюджетної інформації. Також важливо забезпечити належний контроль за виконанням вимог щодо відкритості та розвивати культуру прозорості на всіх рівнях управління. У довгостроковій перспективі це сприятиме зміцненню фінансової стабільності, покращенню економічного розвитку країни та підвищенню ефективності державного управління.

Необхідно посилити вимоги до своєчасності та якості публікації бюджетної інформації. Законодавство має містити більш жорстку регламентацію термінів публікації бюджетних даних, структури бюджетних документів та обов'язкового використання зручних для аналізу форматів звітних документів.

Важливим є і проведення освітніх заходів в системі фінансової грамотності, зокрема і для вивчення особливостей доступу до бюджетної інформації та формування можливостей для її аналізу. Це може включати організацію тренінгів, семінарів і створення простих роз'яснювальних матеріалів, які допоможуть громадянам краще розуміти бюджетні документи та їх значення.

Також важливим є і посилення механізмів контролю за дотриманням вимог прозорості в бюджетному процесі. Для цього варто було б передбачити санкції, наприклад, за несвоєчасне або неналежне оприлюднення бюджетних даних.

Оскільки громадянське суспільство відіграє важливу роль у моніторингу бюджетних витрат, слід підтримувати та стимулювати участь громадських організацій, аналітичних центрів та журналістів у процесах контролю та аналізу бюджетних операцій. Варто створювати умови для активної взаємодії між державними органами та громадськістю. Необхідно вдосконалювати існуючі інструменти для громадянського фінансового контролю за використанням бюджетних коштів, такі як мобільні додатки, онлайн платформи для публікацій про витрати та можливість інтерактивного відстеження бюджетних трансакцій.

Потрібно також впровадити регулярні аудити та незалежні перевірки виконання бюджету, що дозволить забезпечити вищий рівень довіри громадян до системи та виявити можливі зловживання на ранній стадії.

Важливим є забезпечення ефективної взаємодії між органами місцевого самоврядування та центральними органами влади у питаннях оприлюднення бюджетної інформації та контролю за використанням бюджетних коштів. Це дозволить підвищити рівень прозорості на всіх етапах бюджетного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI: станом на 6 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
2. Горбунов О.В. Міжнародний рейтинг відкритості (прозорості) бюджету «Open Budget Index»: Україна в контексті міжнародних порівнянь. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. 2017. № 32. С. 12–27.
3. Казюк Я.М., Морозов Д.Ю. Вплив цифрових технологій на прозорість та ефективність бюджетного процесу. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «*Теоретико-прикладні аспекти розвитку цифрової держави в Україні*». Київ. 2025. С. 238–242.
4. Михайлов М.Д. Відкритість та прозорість бюджетного процесу в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *The 6 th International scientific and practical conference «Current challenges of science and education»*. 2024. С. 438–441.
5. У 2024 році видатки загального фонду держбюджету становили 3,5 трлн грн. Міністерство Фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_u_2024_rotsi_vidatki_zagalnogo_fondu_derzhbiudzhetu_stanovliat_35_trln_grn-4990.
6. Прозорий бюджет. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/open-budget/?tab=36039>.
7. Про доступ до публічної інформації. Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.
8. Про відкритість використання публічних коштів. Закон України від 11 лютого 2015 року № 183-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text>.
9. Інформаційно-аналітична система «Прозорий бюджет». URL: <https://edata.gov.ua>.
10. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua>.